

ՄԱՏԻԿՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ

Շիրակի պետական համալսարան,

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,

բանասիրական գիտությունների թեկնածու

Էլփոստ՝ hasvrej@mail.ru

Հոդվածում ներկայացված են մեր գրառած բանահյուսական օրորները, որոնք Շիրակի տարածաշրջանի «ծնունդ» են և մեկնաբանվել են լեզվաբանագիտական հայեցակետից: Շիրակի բանահյուսական օրորոցայինը ունի գեղարվեստական ուրույն նկարագիր. օրորի միջավայրը օրհնանքաբուխ է, օրհնանքածին:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել Շիրակի բանահյուսական օրորոցային ժանրի արտահայտչական բնութագրին: Ժանրի կայուն բանաձևերի ու հորինվածքային համատեքստերում դիտարկվել են այն յուրահատկությունները, որոնք ակնհայտ են մերօրյա գրառումներում:

Մեզ հուզող խնդրի տեսանկյունից արժևորվում են Շիրակի բանահյուսական այն օրորները, որոնք արարման ու կատարման հատուկ միջավայր են պահանջում: Օրորոցայինը՝ որպես տարողունակ և կենսունակ ժանր, երբեմն համադրում է տարբեր ժանրեր, որոնց ձուլումից առաջանում են տարբերակներ: Օրորասացը երգի կատարման ընթացքում հաճախ օգտագործում է մեծերից լսած օրորներ: Բանահյուսական օրորոցային տեքստի արարման միջավայրը ծնում է նոր տարբերակներ: Օրորասացի տրամադրությամբ, օրվա աշխատանքով պայմանավորված՝ կարող է փոխվել բանահյուսական օրորի լեզուն, հետևաբար առաջանում են բանահյուսական նմուշի տարբերակներ: Օրորոցայինը կատարողական տեքստ է: Կատարողականությունը հատկորոշվում է տեքստային, ոճական կամ համատեքստային չափորոշիչներով:

Բանալի բառեր՝ բանահյուսություն, տեքստ, օրորոցային, նկարագրություն, իրավիճակ, երգ:

Մի անուշ ձայն՝ թովիչ, քնքուշ ու վետ-վետ
Շշնջում է ինձ քույրորեն մտերիմ,
Հին-հին ժամանակի ոսկե մի լեզենդ,
Երբ մնում եմ ես մեն-մենակ սրտիս հետ...
...Հեռունե՛րը, հեռունե՛րը լայն ու խոր

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ Գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B027 ծածկագրով «Շիրակի հայոց բանահյուսական մշակույթը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

Երազների քարավաններն են զնգում,
Ո՞վ է երգում տխուր լացով մեղմ օրոր.
Այս մարմանդը ինչպես լավ է ու անդորր..
(Իսահակ Իսահակյան, Շիրակի դաշտերը, 1914)

Օրորոցային երգը՝ որպես բանահյուսական կայուն ժանր, կենցաղավարում է Շիրակում: Մեր կատարած արդի գրառումները ցույց են տալիս, որ օրորը ուրույն տեղ ու դեր ունի շիրակյան կենցաղում:

Օրոր բառանունը նշված տարածաշրջանում հատկորոշվում է որպես *նանիգ, այիգ-այիգ* և այլն: Հարցումներն անցկացրել ենք տարիքային տարբեր խմբերում՝ միտում ունենալով պարզել օրորի փոխանցման շարժունությունը, հաճախականությունը, օրորերգերում լայն կիրառություն ունեցող բառաշերտերը, կայուն բանաձևերը:

Շիրակի օրորների երաժշտագիտական ուսումնաքննության գործում մեծ դերակատարում ունի երաժշտագետ, ֆոլկլորագետ Հասմիկ Ափինյանը: Մեզ հուզող խնդրի տեսանկյունից նշենք նրա հոդվածներից երկուսը՝ «Օրորոցային երգի տաղաչափական առանձնահատկությունների շուրջ»², «Օրորոցային երգի ժանրը Շիրակի ժողովրդական երգարվեստում»³: Հոդվածներում հեղինակը ընդգծում է օրորոցային ժանրին հատուկ տիպաբանական առանձնահատկություններ և տարատեսակ դրսևորումներ: Մեջբերենք Հ. Ափինյանի գրառած օրորներից.

Նանիկ, նանի, շիմշաթ երես,

Նանիկ արա, վարդիս թերթն ես /ԿԱԹ –ի ֆոնդ, 1984,1/10/⁴:

Աղա բալեն իմ փաշեն է,

էս տան սունը իմ տղեն է.../ԿԱԹ –ի ֆոնդ, 1984,1/10/:

Նշենք, որ բերված օրորի հիմքը ասութային կայուն բանաձևն է՝ *էս փան սունը իմ տղեն է*:

Նշված օրորներից առաջինում *շիմշաթ* բնութագրականը ընդգծում է երեխայի բարեկամ, սլացիկ, նրբիկ լինելու գովերգը, իսկ երկրորդ օրորում առկա է դարձվածքային մտածողություն՝ տղամեծարություն, երեխայի՝ ծնողին սատար, թև ու թիկունք կանգնելու սպասվելիք իրողություն: Շիրակում տարածված կայուն բանաձևերից են՝ *տղեն փան լույսն է, փան ծուխը վառողը կամ վառ պահողը, տղեն օջախի սունն է և այլն, իսկ աղջիկ երեխայի համար ասում են՝ աղջիկը լավ է, եթե լավ տեղ ընգնի (լավ ընփանիք կազմի) կամ աղջիկը դսի պատ է, աղջիկ ղսմին մեղկ է և այլն*: Ակնհայտ է, որ տղա երեխայի ծնունդը արժևորվել է ոչ միայն Շիրակում, այլ նաև Հայաստանի ազգագրական տարբեր շրջաններում: Տղա երեխայի՝ որպես տան սյան, տան պաշտպանի կարևորությունը մատնանշվում է նաև գրական միջավայրում: Մեջբերենք մի հատված Մուրացանի ստեղծագործությունից.

²Ափինյան Հ., Օրորոցային երգի տաղաչափական առանձնահատկությունների շուրջ, ԵՊՄԺ Հանրապետական հինգերորդ գիտաժողով, զեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 2002, էջ 65-66:

³ Ափինյան Հ., Գիտական աշխատություններ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, հ.3, 2000, էջ 165-175:

⁴ Կումայրի արգելոց-թանգարանի ֆոնդ:

- Աստված մեծ է, ողորմությունն անչափ: Հոր հազարները փչացնելը ամեն տեղ տեսնված է, բայց *դոչադ տղեն էլի կծխացնե հոր քանդված օջախը*:

-Աստված զորացնե այդպիսի տղերքը, *մարդը սյուն դարձավ*, կանգնեցրեց հոր պապենական օջախը,- ասում էր մի ուրիշը⁵:

Օրորների ավանդական բաշխվածությունը պատկերացնելու համար ներկայացնենք ավագ բանասաց-երգասացների խոսքերը, երգային պատառիկները, խրատներն ու հորդորները երիտասարդ օրորասացներին: Հարկ է նշել այն իրողությունը, որ յուրաքանչյուր ավագ օրորասաց, հավատարիմ մնալով ավանդական օրորի բանաձևին, ստեղծում է իր օրորը, որը երբեք չի մոռանում անգամ տարիների հորձանուտում: Այս խմբի օրորները հարուստ են օրինանքներով, կենսափորձի փոխանցման առատությամբ: Օրորի հիմք են կազմում փաղաքշական բառերն ու դանդաղահունչ, ռիթմիկ միավորները.

Օրո՛ր, օրո՛ր, *իմ բալա,*
Նախշուն, սիրուն, իմ լալա
Ծլի, ծաղկի իմ բալեն,
Վարդ բոլորի իմ բալեն...⁶

Նշված օրորի *ծլի, ծաղկի* բառամիավորները օրինանքների տիրույթում մեծ տարածում ունեն. նկատելի է գործողությունների հերթականություն՝ *ծլել, ծաղկել* շեշտադրումներով:

Ուշագրավ է, որ աստվածաշնչյան կիրառություններում *ծլել, ծաղկել, ծիլ, ծաղիկ* բառաշղթան պարբերաբար մեջբերվում է՝ կարևորելով կյանքի ռիթմը, շարունակականությունը. *Եւ եղաւ որ հեպտեաւ օրը Մովսէսը վկայութեան խորանը մտաւ. Եւ ահա Ղեւիի փան կողմից փրուած Ահարօնի գաւազանը ծաղկել էր, եւ ծլեց եւ ծաղկեց եւ նուշեր հասցրեց* (Թվոց 17:8):

Ծիլ-ծաղիկ պատկերավոր միավորը մանկական գրականության միջավայրում հաճախադեպ է, մասնավորապես Թումանյանի «Ծաղիկների երգը» ստեղծագործության մեջ.

Աղջի,աղջի,ծիլ-ծաղիկներ,
Քանի՞ քնեք, վե՛ր կացեք, վե՛ր...⁷

Օրոր ասեմ, իմ բալին,
Նանիգ ըսեմ, իմ բալին,
Իմ անուշ հոտովին...

Բանասացը կարևորեց օրորը՝ նշելով. *Հին ժամանակներից սկսած բոլոր հայ կանայք իրանց էրեխեքի համար երգել են՝ տալով իրանց հանգիստ ու անուշ քուն:*⁸

Երբեմն էլ օրորի բովանդակային կառուցվածքում տեսնում ենք մոր կողմից ասվող անկեղծ տողեր.

Քնի՛, քնի՛, անուշ բալես,

⁵ Մուրացան, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Եր., Հայպետհրատ, 1963, էջ 344:

⁶ Բանասաց՝ Խանում Միքայելյան, 85 տարեկան, ապրել է Թավշուտ գյուղում, մահացել է 2022թ.:

⁷ Թումանյան Հ., Բալլադներ, Ե., Յավրուհրատ., 2012, էջ 45:

⁸ Բանասաց՝ Սուսանա Թովմասյան, ծնվել է 1956թ., ապրում է Մարմաշենում:

Հերիք ընծի չարչրես,
Ու քունս խանգարես...⁹

Անգամ պարզունակ թվացող օրորերգի մեջ մայրը պահպանում է հանգավորումը՝ բալես, չարչրես, խանգարես:

Հարցումների ընթացքում օրորասացները հիշողության գունապնակից տալիս էին օրորոցային երգի իրենց նկարագիրը.

Օրորոցային երգը հոգու զմայլք է, շոշափելի չէ, բայց ապրեցնող է ու կյանք փվող: Օրորոցայինը փանում է իմ էրեխու մանկությունը:¹⁰

Ավագ բանասացների օրորների շարքում ընդգրկուն տեղ ունի Արևմտյան Հայաստանը, օրորի կանչով նրանք վերադառնում են պատմական անցյալ՝ պապերի հայրենիք: Բերենք երկու գրառած օրոր.

Մուրադ գեպի բոլորը

Ես մի մարալ,

Դարդեղ ընկա չոլերը,

Քնի՛ բալես, քնի՛ բալես... (բանասաց՝ Խանում Միքայելյան):

Ուշագրավ է այն, որ թե՛ բանասացների հանկարծաստեղծ օրորներում, թե՛ հայ ժողովրդական երգերում գետանուններն ունեն խորհրդանշական իմաստ.

Մշո գելներ երկու գետ,

Մշո գելներ երկու գետ,

Մեկ Մուրադ, մեկ Մեղրագեպ,

Երթան թափվին Եփրատ գետ:

Ս. Հարությունյանը «Բանագիտական ակնարկներ» մենագրության մեջ անդրադառնում է քնարական սեռի ստեղծագործություններին՝ ընդգծելով. «քնարական բանահյուսության յուրաքանչյուր ավանդական երկի տարբերակ դառնում է արտահայտիչը այն կատարող որոշակի անհատի կամ նրա միջավայրի տվյալ պահի հոգեվիճակի, տրամադրությունների, հույզերի և ապրումների: Այստեղից էլ այն հարատևող բանաստեղծական կենդանի զգացողությունն ու ընկալումը, որ միշտ ուղեկցում է ավանդական քնարական երկին նրա յուրաքանչյուր կատարման ժամանակ»¹¹:

Օրորն էլ, իր հերթին, միջավայրի ու հիշողության «ծնունդ» է: Ավագ բանասացների օրորերգերում *էրկիր* կամ *էրկրեն* բառը տարածական է. կարոտի, պատմական հիշողության կնիք կա ամփոփված.

Նանիկ, նանիկ, իմ բալիկ,

⁹Բանասաց՝ Լուսյա Ղազարյան, ծնվել է 1949թ., ունի միջնակարգ կրթություն, նախնիները գաղթել են Մուշից:

¹⁰Բանասաց՝ Էմմա Խաչատրյան, ծնվել է 1946թ., ունի բարձրագույն կրթություն, նախնիները գաղթել են Ղարսից, ապրում է Գյումրիում:

¹¹ Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 103:

Անուշ քնիր, մեծըցիր,
Դարձիր մարդ մարդկանց մեջ,
Քունն անուշ է իմ ձագի,
Արևն է նստել նրա մեջ,
Չես ուզում փակել աչերդ
Փնտրում ես պայծառ արև...
Օրոր ասեմ, խրատեմ ու աղոթեմ,
Դառնա արև իմ բալեն,
Լույս սփռե չորս կողմեն,
Օրոր քաղցրիկ, բալի բալ,
Սերունդ ես, տոհմ ու ազգ,
Էկան ձերոնք **Էրկրեն,**
Ղարսի Հարսնեքար գյուղեն,
Եկան հասան Հայաստան,
Դարձան նորեն մշտական,
Օրոր, օրոր ու նանիգ,
Իմ անուշ ու քաջ բալիկ...
Պահիր հարգանք մեծի հանդեպ...

Բանասաց Կարինե Այվազյանը իմաստային աստիճանավորմամբ է հյուսում օրորը՝ *սերունդ-տոհմ, ազգ* օրգանական կապով: Նշված օրորը խրատի, աղոթքի բացառիկ օրինակ է: Այս առիթով մեջբերենք նրա խոսքը. *շար առաջ էրեխեն մեծըցել է քաղցրահունչ օրորների, ժպիտով մայրերի և հանգստացնող դեմք ունեցող մամերի գրկի մեջ:*¹²

Շիրակի օրորները հատկորոշվում են հանկարծաստեղծությամբ. երբեմն մայր օրորասացը օրորերգի դաշտում է գովերգում երեխային. գովքը դառնում է օրորի ստեղծման նախապայման: Մեջբերենք բանասաց Գյուլնարա Մահլամյանի խոսքն ու օրորաստեղծ տողերը. *Ստեղծել եմ բառեր կամաց հնչյուններից՝ փասիկ, բոքոլիկ, գոջո ու ըղպես քնցրել եմ, շատ ձևերով եմ սիրել ու երգել, օրինակ՝*

Լուսդ ուտեմ, իմ բալա,
Համով, սիրուն իմ բալա,
Խուճուճ-մուճուճ իմ բալա//
Քնի՛, քնի՛, իմ լալա...¹³

Օրորների գրառման ժամանակ օրորասացները ոչ միայն երգում էին օրոր, այլ նաև հանգամանալիորեն նշում էին երգի պահպանման կարևորությունը. *Օրորոցայինի մեջ կա մի առանձնահատուկ բան, նրանից դուս գուգա սեր ու ջերմություն, բոլի պահել ու պահպանել...*¹⁴

Շիրակի օրորներում տեսանելի են նաև ժողովրդական խաղիկներ.

¹² Բանասաց՝ Կարինե Այվազյան, ծնվել է 1956 թ., Ջաջուռի Կրի գործարան, Նախնիները Կարսից են:

¹³ Բանասաց՝ Գյուլնարա Մահլամյան, ծնվել է 1969թ., տնային տնտեսուհի է, հայրական կողմը՝ Սալմաստ գավառի Մահլամ գյուղից:

¹⁴ Բանասաց՝ Թեհմինե Շահինյան, ծնվել է 1955թ. գյուղ Սիգավետում, Նախնիները Մուշից են:

Անքուլ, քանքուլ իմ Արոն,
Դաստա քանուլ իմ Արոն,
Սարեր շուռ գա իմ Արոն,
Բարով տուն գա իմ Արոն:
Մալաքա ծորն ամպել ա,
Արոն ձինը թամբեր ա,
Անձրև էկե թռչեր ա,
Արև զարկե չորցեր ա¹⁵:

Ամփոփելով նշենք, որ Շիրակի օրորները ավանդականի ու նորօրյա դրսևորումների համաձուլվածք են. կայուն կրկնատողեր են՝ *նանիգ, նանիգ, իմ բալա, այիգ, այիգ, քուն մտի բալես...* Կայուն բանաձևերից տարածական է օրինանքը:

Կատարած ուսումնասիրությունը վկայում է, որ պատմական թեմատիկա ունեցող օրորները առավել ազատ են կառուցվածքի տեսանկյունից. օրորասացը, հավատարիմ մնալով օրորի չափածո տեսակին /տեքստային ռիթմի ապահովում և այլն/, օրորերգի կատարման ընթացքում ասելիքը մեկընդմեջ տեղափոխում է արձակի տիրույթ, որը թերևս պայմանավորված է պատմական առատ իրողությունների թվարկմամբ, վերհուշի զգացողությամբ, կոնկրետ իրավիճակի հիշատակմամբ, որը պատումային է: Ընդգծենք նաև այն, որ ժամանակի հողվույթում փոխներթափանցում է նկատվում. օրորերգը ավագ բանասացներից փոխանցվում է երիտասարդներին, որը ենթադրաբար փոփոխություններ է կրում տեքստային մակարդակում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ափինյան Հ., Օրորոցային երգի ժանրը Շիրակի ժողովրդական երգարվեստում Գիտական աշխատություններ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, հ. 3, 2000:
2. Ափինյան Հ., Օրորոցային երգի տաղաչափական առանձնահատկությունների շուրջ, ՇՊՄԺ հանրապետական հինգերորդ գիտաժողով, զեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 2002:
3. Գրիգորյան Ռ., Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Եր., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970:
4. Թումանյան Հ., Բալլադներ, Ե., Յավրուհրատ., 2012;
5. Իսահակ Իսահակյան, Շիրակի դաշտերը, 1914file:///c:/users/smart/downloads/%d5%87%d5%ab%d6%80%d5%a1%d5%af%d5%ab_%d5%a4%d5%a1%d5%b7%d5%bf%d5%a5%d6%80%d5%a8.pdf /մուտք՝ 12.05.2022/:
6. Կումայրի արգելոց-թանգարանի ֆոնդ՝ 1984,1/10/:
7. Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010:

¹⁵Գրիգորյան Ռ. Հ., Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Եր., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970, էջ 174:

8. Մուրացան, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Եր., Հայպետհրատ, 1963:

LINGUO-FOLKLORISTIC STUDY OF LULLABIES IN SHIRAK

MATIKYAN HASMIK

PhD in Philology

Shirak Center for Armenological Studies NAS RA

State University of Shirak

e-mail: hasvrej@mail.ru

The article is based on the field work carried out in Shirak region. It should be noted that the research was conducted from a linguistic point of view.

The study shows that lullabies with historical themes are more free in terms of structure. Adhering to the type of cradle song verse (ensuring text rhythm, etc.), some cradle songs are in the domain of prose; they are abundant with the enumeration of historical facts, the feeling of remembrance.

It should be emphasized that there is mutual penetration in the course of time. The cradle song is passed from senior lullaby singers to young people; the text naturally undergoes changes.

Key words: *folklore, text, lullaby, description, situation, song.*

ЛИНГВОФОЛЬКЛОРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КОЛЫБЕЛЬНЫХ ПЕСЕН ШИРАКА

МАТИКЯН АСМИК

Кандидат филологических наук

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН

Ширакский государственный университет

электронная почта: hasvrej@mail.ru

Статья основана на полевых работах, проведенных в Ширакской области. Следует отметить, что исследование проводилось с лингвистических позиций.

Исследование показывает, что колыбельные на историческую тематику более свободны в структурном отношении. Придерживаясь типа колыбельного стиха (обеспечение ритма текста и др.), некоторые колыбельные песни изобилуют перечислением исторических фактов, воспоминаниями в прозаической форме.

Подчеркнем, что с течением времени происходит взаимное проникновение различных жанров. Колыбельная песня передается от старших к молодежи и, как следствие, текст естественно претерпевает изменения.

Ключевые слова: *фольклор, текст, колыбельная, описание, ситуация, песня.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 23.08.2022թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 08.09.2022թ.:

Ընդունվել է տպագրության 29.03.2023թ.: